

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА
ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

**М.РЫСКУЛБЕКОВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ ЭКОНОМИКАЛЫК
ИЛИМИЙ-ИЗИЛДӨӨ УНИВЕРСИТЕТИ
КЫРГЫЗСТАН ЭЛ АРАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ**

ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШ Д.08.24.697

Кол жазма укугунда
УДК: 338.012(575.2) (043.3)

МАДМАРОВ МИДИН МАМАТОВИЧ

**АГРОӨНӨРЖАЙ ИШКАНАЛАРЫНЫН ИШИНИН
НАТЫЙЖАЛУУЛУГУН ЖОГОРУЛАТУУНУН ЖОЛДОРУ
(жалпы республика жана Ош облусу боюнча)**

08.00.05 – Тармактык экономика

Экономика илимдеринин кандидаты
илимий даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек - 2025

Диссертация ОшМУнун “Экономика жана ишканалардагы башкаруу”
кафедрасында аткарылган.

Илимий жетекчиси:

Эргешбаев Уран Жумабекович

экономика илимдеринин доктору, Ош мамлекеттик
университетинин «Менеджмент жана маркетинг»
кафедрасынын профессору

Расмий оппоненттери:

Жетектөөчү уюм:

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
экономика илимдеринин кандидаты, доцент:

ЭМГЕКТИН ЖАЛПЫ СЫПАТТАМАСЫ

Изилдөө темасынын актуалдуулугу. Кыргыз Республикасынын эгемендүү мамлекеттүүлүгүнүн мезгилинде айыл чарба уюмдарында жаңы социалдык-экономикалык негизде түп-тамырынан бери кайра куруулар жүргүзүлүп, рынокту экономиканы өнүктүрүүгө багытталган көп тармактуу уюштуруучулук-экономикалык жана өндүрүштүк структура түзүлдү.

Кыргыз Республикасы жакынкы келечекте коом үчүн зарыл болгон айыл чарба продукциясын өндүрүүнүн көлөмүн көбөйтүүгө мүмкүн болгон олуттуу айыл чарба потенциалына ээ, бул жагдай эмгек, жер, суу ресурстарын, ошондой эле техникалык, инвестициялык ресурстарды пайдаланууда жана бул чөйрөдө инновациялык иш-аракеттерди жайылтууда илимий жактан негизделген мамилелерди иштеп чыгууну жана өндүрүшкө киргизүүнү талап кылат.

Экономикада өзгөртүүлөр жүргүзүлүп жаткан шарттарда айыл чарба продукциясын өндүрүүнүн жана кайра иштетүүнүн көлөмүн көбөйтүү, айыл чарба продукциясын өндүрүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу сыяктуу процесстер айыл чарба рыногун өнүктүрүүгө жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатууга илимий-методологиялык мамилени иштеп чыгууну талап кылат. Бул көйгөйлөрдү чечүү суроо-талап менен сунуштун, атаандаштыктын экономикалык мыйзамдарын рынок экономикасынын башка объективдүү мыйзамдары менен органикалык айкалыштырып комплекстүү кароо аркылуу мүмкүн болот. Ошону менен бирге айыл чарба продукциясын өндүрүүнүн натыйжалуулугун жана ата мекендик товарлардын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу маселелери азыркы учурда өтө актуалдуу болуп саналат.

Өзгөчө маанилүү теориялык жана методологиялык мааниге ээ болгон айыл чарба уюмдарынын рыноктук механизминин иштешинин, рыноктук мыйзамдардын объективдүү аракетинин жана колдонулушунун көйгөйү биротоло чечилди деп кароого болбойт. Бул өнүгүүтөн алганда Кыргызстанда агрардык реформанын айрым көйгөйлөрү иш-аракеттин механизмин жана рыноктук закондорду ишке ашырууну эсепке албастан чечилип келген жана чечилип жатат. Айыл чарба продукциясынын рыногун илимий жактан негизделип калыптандырбай жана өнүктүрбөй туруп, айыл чарба өндүрүшүн натыйжалуу башкаруу, улуттук экономиканын өсүшү жана Кыргыз Республикасынын дүйнөлүк экономикалык мейкиндикке кириши мүмкүн эмес.

Бул жагдайлар алдынкы дүйнөлүк тажрыйбаны эске алуу менен өндүрүштүн натыйжалуулугун жана айыл чарба продукциясынын рыногун жогорулатууга илимий жактан негизделген мамилелерди иштеп чыгуу зарылдыгын жаратат.

Кыргызстанда бул көйгөйгө Ж.С.Джаилов, Д.С. Лайлиев, А.У. Орузбаев, М.Б. Балбаков, А.И. Исманов, Ш.М. Мусакожоев, К.А. Абдымаликов, К.А. Атышов, Р.К.Акназарова, К.Джумабаев, Ж.Ж. Жумабаев, Б.И. Ибраимжанов, А.Кайсарбек, М.Ж.Айбашев ж.б. окумуштуулардын эмгектери арналган.

Айыл чарба өндүрүшүнүн натыйжалуулугунун жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүнүн ар кандай көйгөйлөрүн иштеп чыгууга байланышкан изилдөөлөрдүн өтө интенсивдүү өнүгүшүнө карабастан, алар рыноктук

экономикага өтүү шарттарында изилдөөнү талап кылган бир катар теориялык жана методологиялык кемчиликтер менен мүнөздөлөт. Рыноктук экономиканын пайда болушунун шарттарында айыл чарба өндүрүшүндө рыноктук механизмди жөнгө салуу үчүн айыл чарба экономикалык илиминин теориясынын жана методологиясынын объективдүү жетишсиз өнүгүшү, али шайкеш бекем фундамент болуп санала электиги байкалат.

Бул жагдайлардын топтому теманы тандоону, изилдөөнүн маанилүү илимий-практикалык маанисин, негизги максатын жана жүктөлгөн милдеттерин аныктады.

Диссертациянын темасынын артыкчылыктуу илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор), билим берүү жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүп жаткан негизги изилдөө иштери менен байланышы. Диссертация Кыргыз Республикасын туруктуу өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы, 2035-жылга чейин экономиканы өнүктүрүүнүн инновациялык модернизациялоо концепциясы жана 2017-2021-жылдарга Кыргыз Республикасынын тамак-аш жана кайра иштетүү өнөр жайын өнүктүрүү программасы менен тыгыз байланыштуу болуп саналат.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Изилдөөнүн максаты - экономиканы өзгөртүп жаткан шартта айыл чарба уюмдарынын рыногунун атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жана өндүрүштүн натыйжалуулугун жогорулатуунун илимий негиздерин жана сунуштарды иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн белгиленген максатына ылайык төмөнкүдөй милдеттерди чечүү зарыл :

- өндүрүштүн натыйжалуулугун аныктоонун теориялык ыкмаларын системалаштыруу жана аны түзүүчү факторлорду аныктоо; анын маани-маңызын, принциптерин, экономикалык мазмунун, структурасын, формаларын жана түрлөрүн тактоо менен айыл чарба продукциясын өндүрүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуунун теориялык жана методологиялык көйгөйлөрүн аныктоо;

- заманбап шарттарда айыл чарба өндүрүшүнүн натыйжалуулугунун төмөндөшүнүн себептерине, ошондой эле республикада жүргүзүлүп жаткан экономикалык реформаларга талдоо жүргүзүү; айыл чарба өндүрүшү менен айыл чарба продукциясын кайра иштетүү ишканаларынын ортосундагы өз ара байланышты изилдөө;

- айыл чарба продукциясын өндүрүүнүн натыйжалуулугун жогорулатууда насыя берүүнүн формаларын жана ыкмаларын, инвестициялык стратегияларды жана өндүрүштүн көрсөткүчтөрүн жакшыртууга көмөктөшүүчү башка финансылык инструменттерди камтыган финансылык-насыялык механизмди сунуштоо;

- айыл чарба продукциясын өндүрүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн мамлекеттик жөнгө салуунун зарылдыгын теориялык жактан негиздөө; баалоо критерийлерин жана агроөнөр жай түзүмдөрүнүн экономикалык натыйжалуулугунун көрсөткүчтөрүн аныктоо; айыл чарба тармагында

өндүрүштүн натыйжалуулугун мындан ары жогорулатуунун перспективдүү багыттарын иштеп чыгуу жана аныктоо;

- айыл чарба уюмдарынын продукциясынын натыйжалуу рыногу үчүн рыноктук инфраструктураны түзүү схемаларын, анын ичинде логистиканы, маркетингди, келишимдик мамилелерди, мамлекеттик жөнгө салуу механизмдерин жана айыл чарба өндүрүүчүлөрүн колдоону өнүктүрүү маселелерин сунуштоо;

- айыл чарба уюмдарынын натыйжалуулугун жогорулатууда инновациялык технологиялардын жана өндүрүштү башкаруунун заманбап ыкмаларынын ролун изилдөө. Санариптештирүү, автоматташтыруу, агротехнологияларды жана жаңы сортторду колдонуу сыяктуу технологиялык процесстерге инновациялык чечимдерди киргизүү мүмкүнчүлүктөрүн, ошондой эле алардын өндүрүмдүүлүктү жогорулатууга жана чыгымдарды кыскартууга тийгизген таасирин баалоо.

Диссертациянын илимий жаңылыгы айыл чарба уюмдарынын продукциясынын натыйжалуулугун жогорулатууну жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн камсыздоону чагылдырган кеңири теориялык жана эмпирикалык материалдарды жалпылоо аракетин камтыйт. Төмөнкү илимий натыйжалар алынды:

- Айыл чарба уюмдарында өндүрүштүн натыйжалуулугун аныктоонун теориялык мамилелери системалаштырылды, айыл чарба уюмдарынын натыйжалуулугун жогорулатууга таасир этүүчү негизги факторлор аныкталды жана мүнөздөмө берилди, бул натыйжалуулукту баалоонун жаңы концептуалдык мамилелери сунушталды.

- Айыл чарба уюмдарынын продукциясын өндүрүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуунун теориялык жана методологиялык көйгөйлөрүнө талдоо жүргүзүлдү, бул натыйжалуулуктун маңызын, принциптерин, экономикалык мазмунун, структурасын, формаларын жана түрлөрүн аныктоого, ошондой эле өндүрүш процесстерин жакшыртуу үчүн практикалык сунуштарды иштеп чыгууга мүмкүндүк берди.

- Заманбап экономикалык реформалардын шарттарында айыл чарба чарба уюмдарынын продукциясын өндүрүүнүн натыйжалуулугунун төмөндөшүнүн себептери талданды, айыл чарба өндүрүшү менен кайра иштетүү ишканаларынын ортосундагы өз ара байланыштар иликтенди, бул негизги көйгөйлөрдү аныктоого жана аларды четтетүүнүн жолдорун сунуштоого мүмкүндүк берди.

- Айыл чарба уюмдарынын рыногунун атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу үчүн инвестициялык механизм иштелип чыкты, анын ичинде айыл чарба уюмдарынын рынокто натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу үчүн финансылык колдоону жакшыртуу жана инвестицияларды тартуу боюнча сунуштар киргизилди.

- Айыл чарба өндүрүшүнүн натыйжалуулугун жогорулатууну мамлекеттик жөнгө салуу негизделди, рыноктук инфраструктураны түзүү механизмдери жана агрардык сектордо өндүрүмдүүлүктүн өсүшүн жана атаандаштыкка

жөндөмдүүлүктү стимулдаштыруу үчүн мамлекеттин натыйжалуу кийлигишүүсү сунушталды.

— Айыл чарба уюмдарынын экономикалык натыйжалуулугунун критерийлери жана көрсөткүчтөрү аныкталды, экономиканы кайра куруунун азыркы милдеттерине багытталган агрардык тармактын продуктыларын өндүрүүнүн натыйжалуулугун мындан ары жогорулатуунун перспективалуу багыттары иштелип чыкты.

Изилдөөнүн илимий-практикалык мааниси. Диссертация экономиканы кайра өзгөрүп жаткан шарттарда айыл чарба уюмдарынын өндүрүшүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн мамлекеттин ролун күчөтүүнүн зарылчылыгынын теориялык жана методологиялык негиздерин ачып берет. Илимий жоболор жана сунуштар айыл чарба уюмдарынын рыногунун натыйжалуулугун жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу маселелерин илимий-практикалык жогорку деңгээлде чечүүгө мүмкүндүк берет жана республиканын агрардык саясатын андан ары өнүктүрүү үчүн пайдаланылышы ыктымал.

Изилдөөнүн практикалык мааниси айыл чарба уюмдарынын продукциясын өндүрүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуунун жолдорун негиздөөдө, экономиканы өзгөртүп жаткан шартта аны өнүктүрүү стратегиясын иштеп чыгууда турат.

Диссертацияда камтылган изилдөөлөрдүн негизги натыйжалары айыл чарба уюмдарынын продукциясын натыйжалуу өндүрүүнү калыптандырууда, айыл чарба уюмдарында рыноктук механизмди иштеп чыгууда, ошондой эле «Кыргызстандын экономикасы», «Агрардык экономика», «Ишкердиктин негиздери», «Маркетинг» ж.б. курстар боюнча окуу-методикалык курал катары сунушталышы мүмкүн.

Изилдөө натыйжаларын апробациялоо. Автор тарабынан иштелип чыккан сунуштар айыл чарба уюмдарынын чарбалык ишинин практикасына киргизилди. Айрым натыйжалар Кыргыз Республикасынын Экономикалык өнүгүү жана соода министрлигине караштуу Экономикалык стратегиялар борбору тарабынан жүргүзүлгөн “Кыргыз Республикасынын узак мөөнөттүү экономикалык жана социалдык өнүгүүсүнүн болжолу”, “Кыргыз Республикасында туруктуу азык-түлүк рыногун калыптандыруу көйгөйлөрү” темалары боюнча илимий изилдөөлөрдү жүргүзүү үчүн пайдаланылган. Изилдөөнүн натыйжалары өлкөнүн бардык университеттеринде экономикалык дисциплиналар боюнча лекцияларды окууда да колдонулат.

Изилдөө натыйжаларын жарыялоо. Диссертациянын негизги жоболору жалпы көлөмү 10,2 б.б. түзгөн 9 илимий эмгекте, жалпы көлөмү 18 б.б. турган үч жамааттык монографияда чагылдырылган. «Вестник КРСУнун Жарчысы» рецензияланган журналында, 10-том, №7, 2010-ж. бир макала жарыяланган.

Диссертациянын түзүмү. Диссертация кириш сөздөн, үч бөлүмдөн, корутундудан, пайдаланылган булактардын библиографиялык тизмесинен жана тиркемелерден турат, 180 баракты камтыйт.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө изилдөөнүн актуалдуулугу, теориялык жана практикалык мааниси негизделген, изилдөө көйгөйлөрүнүн өнүгүү деңгээлине мүнөздөмө берилген, изилдөөнүн объектиси жана предмети аныкталган, изилдөөнүн теориялык жана методологиялык негиздери, илимий жана практикалык мааниси, автордун жеке салымы көрсөтүлгөн.

«Айыл чарба уюмдарынын натыйжалуулугун жогорулатуунун теориялык негиздери жана мааниси» деген аталыштагы биринчи бөлүмдө айыл чарба уюмдарынын натыйжалуулугун жогорулатуунун маңызы, принциптери жана объективдүү зарылчылыгы каралган.

Кыргызстандын заманбап айыл чарба тармагын тышкы жана ички түзүмү, ошондой эле өндүрүштүк, экономикалык жана соода байланыштары бар система катары кароого толук негиз бар. Өз ишмердүүлүгүн жүргүзүүдө алар айыл чарба уюмдарынын башка тармактары (айыл чарба продукциясын кайра иштетүү, айыл чарба техникаларын жана материалдары менен камсыз кылуу ж.б.), ошондой эле соода, логистика жана айыл чарба сырьесун андан ары кайра иштетүү, сактоо, продукцияны сатуу ж.б. жаатындагы рынок объектилери менен байланышта болот.

Өндүрүштүн натыйжалуулугу өндүргүч күчтөрдүн жана өндүрүштүк мамилелердин иштешинин шарттарынын кеңири топтому менен аныкталат, алар биргелешип кайра өндүрүштү кеңейтүү процессин камсыз кылат. Айыл чарбасына карата натыйжалуулук ресурстардын бардык түрлөрүн – айыл чарба жерлерин, инвестицияларды, эмгек ресурстарын сарамжалдуу пайдаланууну мүнөздөйт.

Уюмдардын натыйжалуу иши алардын ишинин финансылык туруктуулугун жогорулатуу жана кызматкерлердин социалдык абалын жакшыртуу үчүн шарттарды түзүүнү болжолдойт.

Айыл чарба ишканасынын ишинин натыйжалуулугунун факторлорунун системасында аларды технологиялык, экономикалык, социалдык жана уюштуруучулук тарабынан кароо туура көрүнөт. Мында факторлорду рыноктук таасирдин жана мамлекеттик жөнгө салуунун механизмдери аркылуу көрүнгөн макроэкономикалык факторлорго жана ички уюштуруучулук-экономикалык мамилелер системасы аркылуу түзүлгөн ички факторлорго бөлүү актуалдуу болуп эсептелет.

Диссертациялык иште айыл чарба өндүрүшүнүн экономикалык натыйжалуулугунун көйгөйлөрүнө негизги көңүл бурулган. Экономикалык подсистеманын факторлору чарбалык механизмдин элементтери менен көрсөтүлөт жана бааларды, кайтарылуучу жана кайтарымсыз негизде бюджеттик колдоону, салыктарды, насыяларды, эмгекти стимулдаштырууну, камсыздандырууну камтыйт.

Айыл чарба уюмдарынын ишинин натыйжалуулугун жогорулатуу боюнча алдыга коюлган милдеттердин натыйжалуулугу чечимдердин методологиясын туура тандоого жараша болот. Айыл чарба уюмдарынын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү жана жогорулатуу категориясы өзүнүн көп кырдуу мүнөзүнөн улам изилденген темалардын бири болуп саналат.

Кыргыз Республикасы көптөгөн эл аралык келишимдердин катышуучусу, ДСУ, ЕАЭБ, КМШ ж.б. мүчө болуп эсептелет. Ошондуктан эл аралык деңгээлге чыгууга багытталган ишмердүүлүгүндө ал уюмдардын шарттарын жана талаптарын эске алууга милдеттүү. Айыл чарбасын мамлекеттик колдоонун бирдиктүү эрежелери ЕАЭБге мүчө мамлекеттерде айыл чарба өндүрүүчүлөрү үчүн бирдей атаандаштык шарттарын камсыз кылуунун зарыл шарты болуп саналат.

Беларустун, Казакстандын жана Россиянын Бажы биримдигин түзүү стадиясында аныкталган макулдашылган агроөнөр жай саясатынын эң маанилүү багыты мамлекеттик колдоо көрсөтүү эрежелерин түзүү болуп эсептелет. Мындай ченемдер 2010-жылдын 9-декабрындагы Айыл чарбасын мамлекеттик колдоонун бирдиктүү эрежелери жөнүндөгү макулдашууда белгиленген. Көпчүлүк өнүккөн өлкөлөрдө айыл чарба өндүрүүчүлөрүн колдоо агрардык саясаттын артыкчылыктуу багыты деп эсептелет. Акыркы жылдары айыл чарбасын каржылоо деңгээли ЕБ өлкөлөрүндө 1 гектар айыл чарба жерине 300 АКШ доллар, Японияда - 473 доллар/га, АКШда - 324 доллар/га, Канадада - 188 доллар/га, Россияда - 10 доллар/га, Кыргыз Республикасында - 6 долларды түздү. Экономикалык жактан өнүккөн өлкөлөрдө айыл чарбасынын дүң продукциясынын наркынан өндүрүүчүлөрдү бюджеттик колдоонун жалпы көлөмү 32-35%ды түзөт, ал эми Кыргыз Республикасында жана өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдө 7%дан ашпайт [1].

Айыл чарбасы Кыргызстандын экономикасында олуттуу орунду ээлейт. CIA World Factbook маалыматына ылайык, ал жалпы ИДПнын 18% жана жалпы жумушчу күчүнүн 48% түзөт. Жалпы жер аянтынын 6,8%ы гана айыл чарбасы үчүн, 44%ы мал чарбасы үчүн жайыт катары пайдаланылат. Кыргызстан тоолуу өлкө болгондуктан, мал чарбасы айыл чарба экономикасынын олуттуу бөлүгү бойдон калууда. Айыл чарба уюмдарынын өнүгүү багыттарынын бири органикалык дыйканчылык болуп саналат.

Органикалык кыймыл Кыргызстанда 2004-жылы башталган. Ал кезде бул иш менен 34 дыйкан чарбасы алектенген. Бүгүнкү күндө органикалык кыймыл миңден ашык сертификатталган фермерлерди бириктирип, пахта, күн карама уруктары, буурчак, дары-дармек, жыпар жыттуу өсүмдүктөр жана кургатылган өрүк сыяктуу органикалык продукцияларды сунуштайт. Адистердин айтымында, органикалык айыл чарбасы чакан чарбалары бар, жумушчу күчү арзан жана капиталы жок өлкөлөр үчүн эң ылайыктуу. Ошентип, органикалык айыл чарба Кыргызстандын идеалдуу келечеги боло алат [12]. Чындыгында, кыргыз парламенти 2028-жылга чейин органикалык эмес айыл чарбадан баш тартуу жана 100% органикалык айыл чарбага өтүү планын жарыялады [13].

“Ош облусунун айыл чарба уюмдарынын абалына талдоо” деген экинчи бөлүмдө Кыргызстандын ЕАЭБге киргенге чейинки жана андан кийинки экономикалык көрсөткүчтөрү, Ош облусунун айыл чарба уюмдарынын абалы каралды, айыл чарба уюмдарынын тармактарын өнүктүрүүгө талдоо жүргүзүлдү.

2024-жылдын 1-январына карата республиканын аймагында айыл, токой жана балык чарбасы чөйрөсүндө иш алып барган 488 миңден ашык чарба жүргүзүүчү субъектилер катталган, анын ичинен 361,5 миң, же алардын жалпы санынын 74,1 пайызы дыйкан (фермердик) чарбалары, 125,4 миң жеке ишкердик субъектилер же 25,7 пайызы айыл чарба өндүрүшү менен алектенген жекече ишкерлер болуп саналат.

Мындай чарба жүргүзүүчү субъектилердин олуттуу саны Ош облусуна туура келет - 138,9 миң, же алардын жалпы санынын 28,5 пайызы, Жалал-Абад облусунда – 109,4 миң же 22,4 пайыз, Чүй облусунда – 70,7 миң же 14,5 пайызды түзгөн.

2.1-таблица. Айыл чарбасы, токой жана балык чарбачылыгынын негизги көрсөткүчтөрү

Аталышы	2019	2020	2021	2022	2023
Иштеп жаткан айыл чарба субъектилеринин саны	452 803	462 129	468 011	473 994	487 702
Токой чарба ишканаларынын саны	112	116	120	127	129
Балык өстүрүү ишканаларынын саны	212	238	271	319	320
Айыл чарбасында, токой жана балык чарбачылыгында иштегендердин жылдык орточо саны	443,2	446,6	465,5	460,1	454,3
Айыл чарбасы, токой жана балык чарба чөйрөсүндөгү ишканалардын кызматкерлеринин орточо айлык эмгек маянасы	10 186,0	10 479,0	10 336	15 194	22 596,0
Айыл чарбасы, токой жана балык чарбачылыгынын дүң продукциясы – бардыгы, учурдагы баада, млн сом	220 958,0	249 534,7	324 535,6	358 324,2	382 036,6

Республика боюнча 2023-жылы айыл, токой жана балык чарбасынын дүң продукциясынын көлөмү 382 миллиард сомдон ашык көрсөткүчтү түздү. Мында 2023-жылы физикалык өндүрүштүн көлөмүнүн индекси өткөн жылдын деңгээлине салыштырмалуу 100,6 пайыз болду.

Ош облусу Кыргыз Республикасынын түштүк бөлүгүндө жайгашкан жана батыш тарабынан Баткен, түндүк тарабынан Нарын, чыгышында Кытай Эл Республикасы, түштүк тарабынан Тажикстан жана түндүк-батыш тарабынан Өзбекстан менен чектешет. Ош шаары Борбордук Азиядагы эң байыркы шаарлардын бири жана Ош облусунун калкы дыйканчылык жана мал чарбачылык боюнча бай тажрыйбага ээ.

Ош облусунун аймагы 29,2 чарчы километрди түзөт, калкынын саны 1314,1 миң адамга барабар. Ош облусунун курамында 7 район, 3 шаар, 2 шаар тибиндеги кыштак жана 469 айыл бар.

2.3-таблица. Кыргыз Республикасында иштеп жаткан чарба жүргүзүүчү субъектилердин саны: айыл, токой жана балык чарбасы

Аталышы	2019	2020	2021	2022	2023
Бардык субъектилер	453 127	462 483	468 402	474 440	488 151
анын ичинде:					
Айыл чарбасы	452 803	462 129	468 011	473 994	487 702
анын ичинен:					
мамлекеттик чарбалар	31	31	34	33	32
жамааттык чарбалар	464	517	554	800	730
анын ичинде:					
Акционердик коомдор	32	31	28	30	31
жамааттык дыйкан чарбалары	93	108	128	147	132
айыл чарба кооперативдери	339	378	398	623	567
Дыйкан (фермер) чарбалары	342 153	349 159	354 654	356 816	361 497
Айыл чарба өндүрүшү менен алектенген жеке ишкерлер	110 155	112 422	112 769	116 345	125 443
Токой чарбасы	112	116	120	127	129
Балык өстүрүү	212	238	271	319	320

Ошентип, 2.2-таблицада айыл, токой жана балык чарбаларында чарба жүргүзүүчү субъектилердин саны көрсөтүлгөн. 2024-жылдын 1-январына карата республиканын аймагында айыл, токой жана балык чарбасы чөйрөсүндө иштеген 488 миңден ашык ишкердик субъектилери катталган, анын ичинен 361 497 же мындай субъектилердин жалпы санынын 99,3 пайызы дыйкан (фермердик) чарбалар, 125 443 субъекти же 25,7 пайызы айыл чарба өндүрүшү менен алектенген жеке ишкерлер болуп саналат. Мындай чарба жүргүзүүчү субъектилердин олуттуу саны Ош облусунда – 134,2 миң, же алардын жалпы санынын 28,3 пайызы, Жалал-Абадда – 105,6 миң, же 22,3 пайыз, Чүй облусунда – 69,4 миң, же 14,6 пайызды түзгөн.

Учурда Ош облусу агроөнөр жайын өнүктүрүүдө айыл чарба жерлерин пайдалануу үчүн төмөнкүдөй потенциалга ээ (2.5-таблица)

2.5-таблица. Ош облусунун айыл чарба жерлеринин аянты (1-январга карата, га менен)

Аталышы	2019	2020	2021	2022	2023
Айыл чарба жерлери – бардыгы	1668789	1668789	1668413	1668423	1669550
Айдоо жер	184808	184808	184638	184600	192000
Көп жылдык көчөттөр	14536	14536	14564	14623	6977
Кайрак жерлер	2473	2473	2473	2473	2473
Чабындылар	75502	75502	75511	75550	75600
Жайыттар	1391470	1391470	1391227	1391200	1392500

Булак: КР УСК маалыматтары

2.5-таблицадан көрүнүп тургандай, жер аянттарынын басымдуу бөлүгү жайыт катары, андан кийин айдоо үчүн жер тилкелери, ошондой эле көп жылдык көчөттөр үчүн пайдаланылат, ошондой эле чабынды жана кайрак жерлер бар. Эгерде 2023-жылы айыл чарба жерлеринин жалпы аянты 1 669 550 га болсо, анда жер аянтынын 11% айдоо үчүн, 0,87% жер аянты көп жылдык көчөттөр үчүн пайдаланылган, айдоо аянттары түрүндөгү кайрак жерлер жер аянтынын 0,14% түздү, айыл чарба жерлеринин 4,52% чабынды үчүн, 83,3% жайыт катары колдонулат.

Ош облусунун климаттык шартынын өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен айыл чарбасында салттуу өсүмдүк өстүрүүчүлүк бар, ал максатта айыл чарба жерлеринин аянттары пайдаланылат, 2.7-таблица.

2.7-таблица. Чарбалардын бардык категорияларында айыл чарба өсүмдүктөрүнүн негизги түрлөрүнүн айдоо аянттары, гектар

Аталышы	2019	2020	2021	2022	2023
Дан эгиндери - бардыгы	83844	87575	88407	88681	89663
Пахта	11178	9591	8158	9403	8148
Тамеки	188	217	315	342	355
Май өсүмдүктөрү	3832	2867	2290	1950	1515
Картошка	13096	13115	13123	12967	13136
Жашылчалар	9564.2	9298.4	9443.4	9710	9765
Бакча өсүмдүктөрү	2973	2929	2720	2606	2582

Булак: КР УСК маалыматтары

2.7-таблицадан көрүнүп тургандай, 2023-жылы 89663 га жерге дан эгиндери, 13 136 га жерге картошка, 9 765 га жерге жашылча, 8 148 га жерге пахта эгилген ж.б.

Мал чарбачылыгынын потенциалы төмөндөгүдөй сүрөттөлөт, Ош облусунда малдын жана үй канаттууларынын негизги түрлөрүнүн саны 2.8-таблицада келтирилген.

2.8-таблица. Ош облусунун аймагындагы малдын жана канаттуулардын негизги түрлөрүнүн саны (миң баш).

Аталышы	2019	2020	2021	2022	2023
Ири бодо мал	374.6	383.2	389.3	397.3	456.7
Анын ичинде, уйлар	189.2	193.3	195.5	199.2	262.4
Кой-эчкилер	1154.5	1148.3	1153.1	1021.4	1218
Туут койлор жана козулар	767.7	773.8	773.7	782	796
Жылкылар	98.9	100.6	101.5	98.5	105.4
Үй канаттуулары	966.4	985.6	1000.2	1038	1407

Булак: КР УСК маалыматтары. Кыргыз Республикасынын айыл чарбасы, 2019-ж. жана 2023-ж., 60-б.

2.8-таблицадагы талдоо 2019-жылдан 2023-жылга чейинки мезгилде Ош облусунда малдын жана үй канаттууларынын негизги түрлөрүнүн санынын өзгөрүү динамикасын көрсөтөт. Бодо малдын саны 2019-жылы 374,6 миң баш болсо, 2023-жылы 456,7 миң баш көрсөткүчкө чейин жетти. Бул беш жыл ичинде 82,1 миң баш бодо малды түзгөн туруктуу өсүштү көрсөтүп турат (өсүү 21,9%).

Айыл чарба өсүмдүктөрүнүн айдоо аянттарынын түзүмү төмөнкүлөрдөн турат; 2021-жылдын түшүмү үчүн дан эгиндери 51,3%, техникалык өсүмдүктөр 5,9%, жашылчалар, дарбыз жана картошка 14%, тоют өсүмдүктөрү 28,8% түзөт.

Ош облусунун 2021-жылдын 30-декабрына карата дүң региондук продукциясынын түзүмүн өсүмдүк өстүрүү 48,9%, мал чарбасы 46,6%, айыл чарба кызмат көрсөтүүлөрү 2,4%, балык чарбасы 0,1% түзөт.

Ош облусу боюнча айыл чарбасынын, токой жана балык чарбасынын дүң продукциясынын көлөмү учурдагы баада нарктык мааниде 2.12-таблицада көрсөтүлгөн.

2.12-таблица. Ош облусу боюнча айыл чарба продукциясынын дүң продукциясынын көлөмү учурдагы баада, млн сом.

Аталышы	2019	2020	2021	2022	2023	2023-жылы 2019- жылга карага, %
Жалпы агроөнөр жай комплекси	41851.7	49208.2	63958.0	73,902,5	78,081,2	86.5
Айыл чарбасы	41175.8	47853.3	62370.9	72 79.7	76,181,4	85
Өсүмдүк азыктары						
Айыл чарба өсүмдүктөрүн өндүрүү боюнча жалпы	18849.9	22283.7	31297.3	36,113,5	38,026,7	101.7
Дан жана буурчак өсүмдүктөрү	5194.1	5906.6	8212.0	8,976,2	9,056.1	74.3
картошка	3082.2	3830.5	5661.1	6,794,1	7,213,0	134
жашылчалар	4457.0	3495.6	6814.0	8,127,0	8,231.1	84.7
пахта	1607.8	1680.1	2904.1	3541	3,821	137.6
тамеки	38.9	45,0	62.1	75.2	83.1	113.6
Бакча өсүмдүктөрү	457.2	1024.9	690.6	988.1	1214	165
Жемиштер жана мөмөлөр	1647.4	2354.0	2815.1	3203.1	3,457,5	110
жүзүм	200.3	188,0	191.3	205.7	278.9	39.2
башка	2075.0	3759.0	3946.7	4203.1	4,672	125
Мал чарба азыктары						
Жалпы мал боюнча	22325.9	25569.6	31073.6	35,966,2	38,154,7	70.9
Мал жана бакма канаттууларды өстүрүү	14036.3	15714.4	20455.3	24,132.1	25 337	80.5
Чийки сүт	7335.0	8890.7	9481.2	10,440,0	11,259	53.5
жумуртка	484.6	542.2	618.5	778	811	67.3
жүн	36.1	19.4	11.8	13.1	15.7	-56.5
башка	433.9	402.9	506.8	603	732	68.7
Анын ичинде:						
Айыл чарбасына көрсөтүлгөн кызматтар	639,9	1318.0	1545.7	1772.4	1833	186.5
Токой чарбасы	32.9	30.1	34.2	42.1	57.7	75.3
Балык уулоо	3.1	6.8	7.2	8.3	9.1	193.5

Булак: КР УСК маалыматтары. Кыргыз Республикасынын айыл чарбасы, 2023-ж., 33-б.

2019–2023-жылдары Ош облусунда айыл чарба дүң продукциясынын көлөмү боюнча 2.12-таблицадагы маалыматтарды талдоо айыл чарба өндүрүшүнүн динамикасы жана түзүмү боюнча бир нече негизги пункттарды бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берет. 2023-жылы айыл чарбасынын (айыл чарба уюмдарынын) жалпы көлөмү 78 081,2 млн сомду түздү, бул 2019-жылга салыштырмалуу 86,5 %га көп (2019-жылы – 41 851,7 млн сом).

Натыйжалуулугун жогорулатууну жана физикалык көлөмдүн индекси боюнча өндүрүштүн өсүшү боюнча изилдөөлөр. Ош областы боюнча айыл чарба продукциясынын физикалык көлөмүнүн индекси түзүлүп, 2.13-таблицада көрсөтүлгөн.

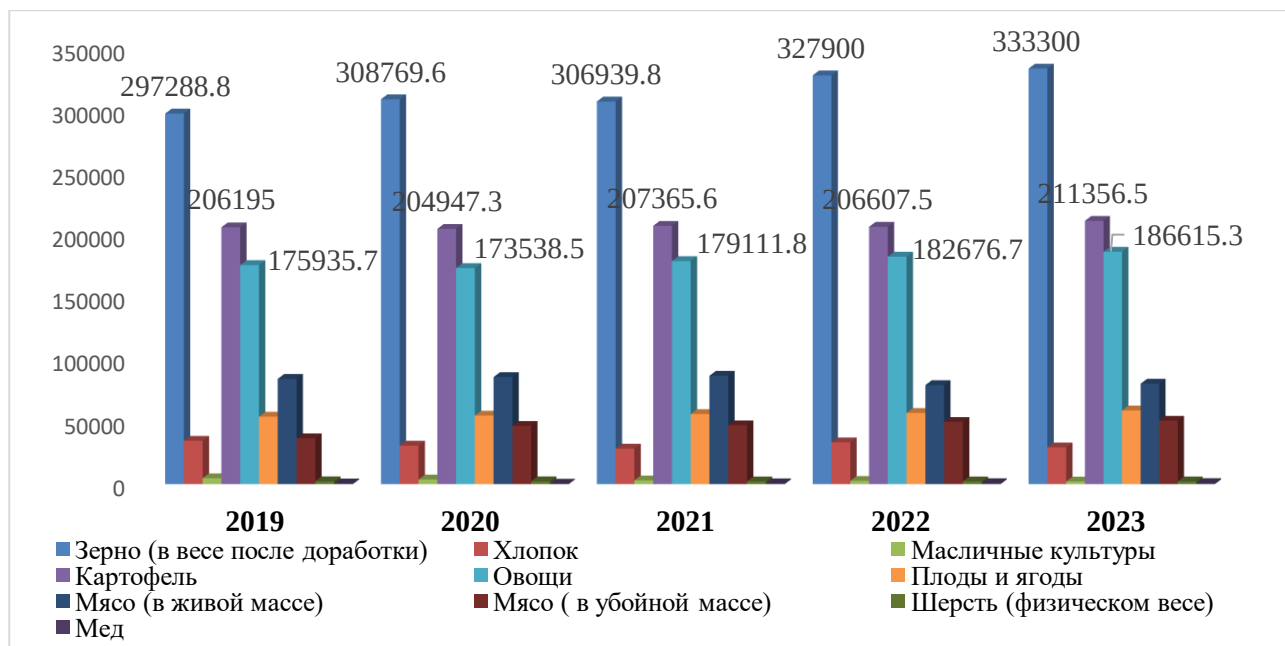
Таблица 2.13. Ош облусунда айыл чарба продукциясынын физикалык көлөмүнүн индекси өткөн жылга салыштырмалуу төмөнкүдөй пайызды түздү.

Аталышы	2019	2020	2021	2022	2023
Айыл чарбасынын, аңчылыктын жана токой чарбасынын продукциялары	102,3	101,0	100,9	107,3	100,6
өсүмдүк өстүрүү	103,2	100,1	99,6	97,9	101,2
мал чарбасы	101,8	101,9	102,2	105,0	98,1

Булак: КР УСК «КР айыл чарбасы», 2022-ж. 37с.

2.13-таблицага талдоо көрсөткөндөй, Ош облусунда 2019-2023-жылдары айыл чарба, аңчылык жана токой чарба өндүрүшүндө бир аз термелүү байкалат, 2019 жана 2020-жылдары оң өсүш менен, бирок андан кийин 2023-жылы бир аз төмөндөгөн. 2023-жылы индекс 100,6% түздү, бул өткөн жылга салыштырмалуу бир аз өсүү менен айыл чарбасындагы туруктуулукту көрсөтөт, бирок жалпы абал 2022-жылга салыштырмалуу дээрлик өзгөрүүсүз деңгээлде сакталууда.

Айыл чарба өндүрүшүнүн түзүмү иштеп жаткан чарбалардын түрүнө жараша ар түрдүүлүгү менен айырмаланат. Мамлекеттик чарбаларда артыкчылык берилген продукциянын түрлөрүн 2.4-сүрөттөн көрүүгө болот.



Эт (союлган салмакта)

2.4-сүрөт. Мамлекеттик чарбаларда 2019-2023-жж. айыл чарба продукциясынын негизги түрлөрүнүн көлөмү, тонна менен.

2.4-сүрөттөн көрүнүп тургандай, Ош облусу айыл чарбасын өнүктүрүүнү улантып, жашылчачылык, жемиш чарбасы, эт-сүт чарбасы, бал аарычылык тармактарына өзгөчө басым жасалууда.

2.15-таблица. 2019-2023-жж. Ош облусунун аймагы боюнча дан өндүрүү (кайра иштетүүдөн кийинки салмакта), чарбалардын бардык категорияларында, тонна менен.

Райондор	2019	2020	2021	2022	2023	2019-ж. карата 2023-ж., % м-н
Дан өндүрүү (кайра иштетүүдөн кийинки салмакта)						
Облус боюнча бардыгы	297288,8	308769,6	306939,8	327809,7	341588	15,1
Алай	2451,0	2677,2	2654,8	2873,0	3159,2	29
Араван	32175,3	34341,7	37067,3	41158,8	42958	33,5
Кара-Кулжа	16022,9	16081,7	15029,1	18109,5	19466	21,5
Кара-Суу	110657,9	113919,6	112815,5	114130,5	116267,4	5,1
Ноокат	70800,0	72897,4	72661,1	76801,5	79598,2	12,4
Өзгөн	59918,8	63529,6	61448,5	69,429,5	74689,8	24,6
Чоң-Алай	5262,9	5322,4	5263,4	5306,9	5449,4	3,5

Булак: Ош облусу боюнча Кыргыз Республикасынын УСКнын маалыматы

2.15-таблицага талдоо. 2019-2023-жж., беш жылдыкта, Ош облусунун райондору боюнча дан өндүрүү 2019-жылдагы 297 288,8 тоннадан 2023-жылы 341 588 тоннага чейин 15,1%га өстү.

Ош облусунда чарбалардын бардык категориялары боюнча картошка өндүрүүнү талдоонун жыйынтыгы боюнча 2.16-таблица түзүлдү.

2.16-таблица. 2019-2023-жылдарга Ош облусунда картошка өндүрүү, чарбалардын бардык категорияларында, тонна менен.

Райондор	2019	2020	2021	2022	2023	2019-ж. карата 2023- ж., % м-н
Облус боюнча бардыгы	206195,0	204947,3	207365,6	207400	206600	0,2
Алай	44825,8	42780,0	40553,6	37590,0	36498	22,8
Араван	29050,0	27333,7	26991,5	25705,8	26645	9,3
Кара-Кулжа	15163,0	15386,0	16599,0	16632,6	16667	9,9
Кара-Суу	16849,5	18825,3	20209,6	19607,3	21026	24,8
Кара-Суу ш.	-	-	-	-	-	
Ноокат	50506,3	50579,1	50658,3	53005,6	54532	8
Өзгөн	17539,3	16492,2	17362,9	17303,8	17186	2,1
Өзгөн ш.	130,0	182,0	178,0	45,0	45,0	58,5
Чоң-Алай	32261,1	33551,0	34990,7	36802,4	38804	20,3

Булак: Ош облусу боюнча Кыргыз Республикасынын УСКнын маалыматы

2.16-таблицага талдоо. 2019-2023-жылдар аралыгында беш жылдыкта Ош облусунун райондору боюнча картошка өндүрүү. 2023-жылы Ош облусунда жалпы картошка өндүрүү 206 600 тоннаны түздү, 2019-жылдагы 206 195 тоннага салыштырмалуу 0,2% гана өстү.

Иштин темасы боюнча илимий изилдөөлөр ошондой эле Кыргыз Республикасындагы эң маанилүү продукциянын бири – эт жана эт азыктарын өндүрүүнүн көлөмүн изилдөөгө багытталган.

2.17-таблица. Ош облусунда 2019-2023-жылдарга тирүү салмакта эт өндүрүү, чарбалардын бардык категорияларында, тонна менен

Райондор	2019	2020	2021	2022	2023	2019-ж. карата 2023- ж., % м-н
Облус боюнча бардыгы	84656,8	86155,5	87256,6	91209,1	94686,2	12
Алай	10255,3	10557,1	10963,0	11213,4	11452	11,7
Араван	6092,0	6220,0	6319,0	6545,8	6657,8	9,3
Кара-Кулжа	10351,0	10454,0	10486,2	11157,2	11349,2	9,6
Кара-Суу	21805,0	22241,3	22281,2	23058,1	24467	12,2
Кара-Суу ш.	91,0	92,0	93,0	95,4	97,1	6,7
Ноокат	14799,6	14973,8	15151,8	15788	16224,8	9,6
Ноокат ш.	240,2	245,6	236,2	257,3	311,5	29,6
Өзгөн	15860,0	16100,0	16390,0	16452,5	17124	8
Өзгөн ш.	764,0	768,0	780,0	819,4	869,7	13,8
Чоң-Алай	5493,9	5609,3	5665,4	5822	6133,1	11,6

Булак: Ош облусу боюнча Кыргыз Республикасынын УСКнын маалыматы

2.17-таблицага талдоо. Ош облусунун райондору боюнча тирүү салмакта эт өндүрүү беш жылдыкта, изилденип жаткан мезгил боюнча, 2019–2023-жж.

Ош облусунда жалпы эт өндүрүү 2019-жылдагы 84656,8 тоннадан 2023-жылы 94686,2 тоннага чейин 12%га өстү.

Акыркы жылдары айыл чарба секторунда алгачкы кайра иштетүүнүн жана өнөр жайлык кайра иштетүүнүн өсүшү менен сүт азыктарын өндүрүү үчүн чийки сүткө суроо-талап өстү.

2.18-таблица. 2019-2023-жылдарга Ош облусунда чийки сүт өндүрүү, чарбалардын бардык категорияларында, тонна менен.

Райондор	2019	2020	2021	2022	2023	2019-ж. карата 2023-ж., % м-н
Чийки сүт						
Облус б-ча бардыгы	321710	328068	335023,5	340300	347700	8,08
Алай	52089,6	53065,9	54868,9	56122	57145	9,7
Араван	43896,0	44460,0	47268,0	48800	49268	12,2
Кара-Кулжа	45310,0	46501,0	47754,7	48445	51600	14
Кара-Суу	112350,0	113620,0	115280,9	116800	117475	4,6
Кара-Суу ш.	167,0	174,0	176,0	189	189	13,2
Ноокат	64838,9	65523,7	68637,9	68998	71075	9,6
Ноокат ш.	741,7	798,5	865,1	946	946	27,5

Булак: Ош облусу боюнча Кыргыз Республикасынын УСКнын маалыматы

2019–2023-жылдар аралыгында Ош облусунун райондору боюнча 2.18-таблицадагы чийки сүт өндүрүүнүн талдоосуна өтөбүз. Ош облусунда жалпы сүт өндүрүү беш жыл ичинде 2019-жылдагы 321 710 тоннадан 2023-жылы 347 700 тоннага чейин 8,08 % өстү.

2020-жылы агроөнөр жай комплекси боюнча дүң региондук продукт нарктык мааниде 16 284,6 млн сомду түзүп, өткөн жылга салыштырмалуу өндүрүш 101% төмөндөдү. 2021-жылы айыл чарба продукциясынын көлөмү нарктык мааниде 20561,3 млн сомду түздү (2.22-таблица).

2.22-таблица. 2020-2023-жылдарга карата Ош облусунун дүң региондук продукциясынын көлөмү

Аталышы	2020-ж.		2021-ж.		Курамы	
	Млн. сом	Өткөн жылга салыштырмалуу, % м-н	Млн. сом	Өткөн жылга салыштырмалуу, % м-н	2020 - ж.	2021 -ж.
Айыл чарбасы, токой чарбасы, балык өстүрүү	16284,8	101	20561,3	101	34,5	36,3
Аталышы	2022-ж.		2023-ж.		Курамы	
	Млн. сом	Өткөн жылга салыштырмалуу, % м-н	Млн. сом	Өткөн жылга салыштырмалуу, % м-н	2022-ж.	2023-ж.
Айыл чарбасы, токой чарбасы, балык өстүрүү	31 238,0	101	36594,0	101,9	34,5	36,3

Булак: 2021-жылга Ош облустук коллегиясынын отчетунан алынган маалыматтар.

2.22-таблицадагы 2022-2023-жылдарга Ош облусунун ИДП көлөмү корсеткендөй, 2020-жылы айыл чарба, токой чарбасы, балык чарбасы тармагындагы ИДПнын көлөмү 16 284,8 млн. сом болгон. Өткөн жылга салыштырмалуу 1% бир аз өсүш бар. 2021-жылы ИДПнын көлөмү 20 561,3 млн сомго чейин өстү, бул 2020-жылга салыштырмалуу 1% көп. 2022-жылы айыл

чарба тармагында ИДПнын көлөмү 36 594 млн сомду түзүп, өткөн жылга (2021-жылга) салыштырмалуу 101,9% түздү.

2.23-таблица. Менчиктин түрлөрү боюнча негизги капиталга инвестициялар (жалпысынан пайыз менен)

	2019	2020	2021	2022	2023
Негизги капиталга инвестициялар - бардыгы	100	100	100	100	100
в том числе по формам собственности:					
мамлекеттик	5,8	4,2	3,6	9,0	9,5
муниципалдык	2,6	3,4	4,8	8,3	9,6
жеке	91,6	92,4	91,6	82,7	80,9

Инвестициялык процесстерге талдоо жүргүзүү менен биз айыл чарба өндүрүшү чөйрөсүндөгү инвестициялык мамилелер рынок экономикасынын талаптарына толук жооп бербестигине ынандык, атап айтканда:

- инвестициялоо механизмдери жакшы иштелип чыккан эмес;
- айыл чарбасын мамлекеттик колдоо айыл чарба өндүрүшүнүн натыйжалуу иштешин камсыз кылбайт;

2.24-таблица. Чет элдик инвестициялардын агымы (млн. АКШ доллары)

	2019	2020	2021	2022	2023
Жалпы чет элдик инвестициялар	7 279,9	6 926,8	6 331,4	9 025,6	7 110,6
анын ичинде:					
тике чет элдик инвестициялар	1 076,9	537,6	1 006,1	1 202,6	844,9
Портфельдик инвестициялар	0,5	0,0	1,0	0,4	0,3
Башка инвестициялар	6 147,9	6 363,7	5 289,0	7 768,2	6 168,8
гранттар, техникалык жардам	54,6	25,5	35,3	54,4	96,6
Жалпысынан пайыз менен					
Жалпы чет элдик инвестициялар	100	100	100	100	100
анын ичинде:					
Чет өлкөлүк түз инвестиция	14,8	7,8	15,9	13,3	11,9
Портфельдик инвестициялар	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Башка инвестициялар	84,4	91,8	83,5	86,1	86,8
гранттар, техникалык жардам	0,8	0,4	0,6	0,6	1,3

Өсүмдүк өстүрүү тармагындагы инновациялык процесстер өндүрүлгөн өсүмдүк продукциясынын көлөмүн көбөйтүүгө, кыртыштын асылдуулугун жана айыл чарба өсүмдүктөрүнүн түшүмдүүлүгүн жогорулатууга, продукциянын сапатын жакшыртууга, жаратылыш чөйрөсүнүн бузулуу процесстерин жеңүүгө жана өндүрүштүн экологиялык деңгээлин жогорулатууга; энергияны керектөөнү кыскартууга жана өсүмдүк өстүрүүнүн табигый факторлордон көз карандылыгын азайтууга; сугат жана кургатылган жерлерди пайдалануунун натыйжалуулугун жогорулатууга; эмгек жана материалдык чыгымдарды кыскартууга багытталууга тийиш.

«Айыл чарба уюмдарынын ишинин натыйжалуулугун жогорулатуунун жолдору» деген үчүнчү бөлүмдө айыл чарба уюмдарынын

ишинин натыйжалуулугун жогорулатуунун жолдору жана методдору, уюштуруу чаралары каралат.

Изилдөөлөр көрсөткөндөй, айыл чарба продукциясын өндүрүүгө катышуучулар тарабынан өнүгүү келечеги бар, туруктуу киреше алып келген жана кошумча жумуш орундарын түзгөн айыл чарба уюмдарын өнүктүрүүнүн жаңы багыттарына кызыгуу жогорулоодо.

Айыл чарба уюмдарын өнүктүрүүнүн келечеги атаандаштыкка жөндөмдүүлүктү жогорулатуу, инвестициялык кирешени тездетүү жана көбөйтүү, кайра иштетүүнүн экспорттолуучу продукциясынын көлөмүн көбөйтүү жана субъектилердин кирешелерин көбөйтүү сыяктуу маанилүү көрсөткүчтөрдү камсыз кылууга тийиш.

Кыргыз Республикасынын экономикасында айыл чарба уюмдарынын натыйжалуулугун жогорулатуу маселелери татаал бойдон калууда. Пандемияга жана анын натыйжасында келип чыккан кризиске байланыштуу акыркы жылдардагы чакырыктар, ошондой эле айрым өлкөлөргө каршы киргизилген санкциялар айыл чарба уюмдарынын ишинин натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн өз алдынча оңдоолорду киргизүүдө жана алар терс таасирин тийгизүүдө. Өтө татаал шарттарда айыл чарба уюмдарында бюджеттик каражаттардын аздыгынан келечектүү багыттарды өнүктүрүү үчүн минималдуу мүмкүнчүлүктөр бар. Ошондуктан, айыл чарба уюмдарынын ишинин натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн зарыл болгон рационализатордук сунуштар жана долбоорлор түрүндөгү технологиялык жана илимий-техникалык иштеп чыгуулардын аяктаган түрлөрүн колдонуу жана иштеп жаткан механизмдерди ыңгайлаштыруу процесси маанилүү.

Айыл жергесинде жакырчылык маанилүү көйгөйлөрдүн бири бойдон калууда, анткени айыл чарба тармагында иштегендердин эмгек акысы экономиканын башка тармактарына салыштырмалуу эң төмөн болгондуктан тапкан кирешелери минималдуу. Ошондуктан айыл калкынын басымдуу бөлүгү үчүн алардын жыргалчылыгын жогорулатууда тоскоолдуктар бар.

Айыл чарбасындагы суроо-талап жана сунуш эң туруксуз болуп саналат, ошондуктан жыл сайын өндүрүлгөн продукциянын жоготуулары болуп турат. Дыйкан белгилүү бир продуктка суроо-талаптын көбөйүшүнө үмүттөнүү менен келечектеги түшүмгө көп каражат жумшайт, бирок дыйкандын үмүтү акталбай, өзгөчө экспорттолгон товарларда, ички жана тышкы рынокто баалар туруксуз бойдон калууда. Бул жагдайда “Эмне үчүн жыл сайын чыгарылып жаткан продукциянын айрымдары бир кыйла кымбаттап, ал эми айрым бир түрлөрү алда канча арзандайт? Эмне үчүн кырдаал алдын ала болжолдонбойт?” деген сыяктуу суроолор туулат. Демек, бизге тышкы экономикалык байланыштар тармагында квалификациялуу кадрлар, айыл чарба продукциясын сатуу боюнча менеджерлер, рыноктук кырдаалды турукташтыруучу система керек.

Айыл чарба уюмдарынын өнүгүшүн болжолдоо анын ишинин натыйжалуулугун жогорулатуу боюнча уюштуруу чараларынын маанисин ачып берүүдөн башталууга тийиш. Кыргыз Республикасынын айыл чарба уюмдарынын ишинин натыйжалуулугун жогорулатуу боюнча уюштуруу

чаралары учурдагы абалга мониторинг жүргүзүү жана айыл чарба уюмдарынын натыйжалуу системасын түзүү үчүн ченемдик укуктук базаны даярдоодон башталат. Бардык көрүлгөн чаралар өнүгүүгө жана бардык аракеттерге колдоо көрсөтүүгө көмөктөшүүсү зарыл.

Статистикалык маалыматтардын жардамы аркылуу 2019-жылдан 2023-жылга чейин айыл чарба продукциясын өндүрүүнүн өнүгүү динамикасын пайдалануу менен агроөнөр жай комплексин өнүктүрүүнү жана натыйжалуулугун жогорулатууну изилдөөнүн жүрүшүндө 2035-жылга чейин агроөнөр жай комплексин андан ары өнүктүрүү болжолдонгон. Болжолдоо үчүн 3.2-таблицадагы 2019-жылдан 2023-жылга чейин агроөнөр жай комплексиндеги өндүрүш көлөмү боюнча статистикалык маалыматтар колдонулган.

3.2-таблица. Ош облусу боюнча дан эгиндеринин түшүмдүүлүгү

Мезгил	Дан эгиндери ц/га У	Буудай ц/га Х1	Арпа ц/га Х2	Дан үчүн жүгөрү ц/га Х3	Күрүч с/га Х4
2013	31.8	22.6	16.4	63	30.8
2014	30.4	20.5	14.2	63.5	31
2015	33	21.3	16.6	64	30.7
2016	33.4	21.6	16.6	65.1	31.3
2017	33.3	21.5	16.7	66.2	32.2
2018	33.5	20.8	17	66.4	32.3
2019	34.6	20.9	18	67.4	31.7
2020	34.4	20.5	17.8	68.1	31.5
2021	33.9	19.1	15.9	69.8	31.7
2022	35.6	22	19.3	70.4	32.7
2023	35.8	20.3	17.2	74.6	34

Булак: <https://stat.gov.kg/ru/statistics/selskoe-hozyajstvo/>

Факторлордун болжолдуу маанилери орточо абсолюттук өсүштү пайдалануу менен болжолдоо ыкмасын колдонуу менен алынышы мүмкүн:

$$x_{n+k} = x_n + k \cdot \bar{U},$$

бул жерде $\bar{U}$ орточо абсолюттук өсүш, ал төмөнкү формула менен эсептелет:

$$\bar{U} = \frac{x_n - x_1}{n - 1};$$

k – өткөрүү мезгили;

n – байкоолордун саны.

3.3-таблица. Ош облусу боюнча дан эгиндерине факторлордун таасири

Факторлор	Коэффициенттер	Стандарттык ката	t-статистика	P-мааниси	Төмөнкү 95%	Жогорку 95%
C	10,47011	6,26564	1,671036	0,145749	-4,86136	25,80158
X_1	-0,20117	0,245265	-0,82023	0,443444	-0,80131	0,398969
X_2	0,759974	0,166394	4,567327	0,003821	0,352824	1,167125
X_3	0,228552	0,127002	1,799597	0,122021	-0,08221	0,539315
X_4	-0,02542	0,338166	-0,07516	0,94253	-0,85288	0,802046

Булак: автордук эсептөөлөр.

4-таблицада алынган натыйжалардан бул үлгүдөгү x_i факторлорунун жана Y натыйжасынын ортосундагы байланыштын жакындыгын баалайлы: Көптүк корреляция коэффициенти R :

Орточо жакындoo катасы

$$A = \frac{\sum_{i=1}^n \left| \frac{\epsilon}{\bar{Y}} \right|}{n} \cdot 100\% = \frac{0.0804}{11} \cdot 100\% = 0.73\%$$

Апроксимациялык ката эсептелген жана иш жүзүндөгү маалыматтардын ортосунда норма чегинде жана шайкештикти көрсөтөт: орточо четтөө 0,73% б.а. мүнөздөмөлөрдүн ортосунда тыгыз байланыш бар.

Сунушталган регрессиялык моделде өзгөрмөлөр олуттуу, детерминация коэффициенти кыйла жогору, $R^2 = 0,96$, F-статистикалык мааниси күтүлгөн боюнча жогорку деңгээлде калган.

Талдоонун натыйжаларына таянып, жалпысынан модель өтө маанилүү жана колдонулушу мүмкүн деп айтууга болот.

Эконометрикалык моделдин таблицалык формасын сызыктуу түрдө берели:

$$Y = 10,4701 - 0,2012 \cdot X_1 + 0,76 \cdot X_2 + 0,2286 \cdot X_3 - 0,02542 \cdot X_4 \quad (1)$$

Моделдик параметрлердин экономикалык интерпретациясы:

-буудайдын 1 ц/га көбөйүшү дан эгиндеринин орточо 0,2 ц/га азайышына алып келет ;

-арпанын 1 ц/га көбөйүшү дан эгиндеринин орточо 0,76 ц/га көбөйүшүнө алып келет ;

- дан үчүн жүгөрүнүн 1 ц/га көбөйүшү дан эгиндеринин орточо 0,2286 ц/га көбөйүшүнө алып келет;

-күрүчтүн 1 ц/га көбөйүшү дан эгиндеринин орточо 0,0254 ц/га азайышына алып келет;

$\beta_2=0.626$ максималдуу коэффициентине таянып, дан эгиндеринин натыйжасына арпа фактору эң чоң таасирин тийгизет деген жыйынтыкка келебиз.

$t = 12$ ден $t = 18$ ге чейинки убакыт учуруна кылкандуу дан өсүмдүктөрүнүн чекиттик болжолдорун эсептеп көрөлү. Бул үчүн, факторлордун болжолдонгон маанилерин регрессиялык теңдемеге алмаштырабыз.

3.4-таблица. – Ош облусу боюнча дан эгиндерин өнүктүрүүнүн болжолу

Мезгил	Чектик болжол	Жогорку чек	Төмөнкү чек
2024 болжол	36,01	36,83	35,1
2025 болжол	36,38	37,30	35,4
2026 болжол	36,74	37,78	35,6
2027 болжол	37,1	38,26	35,9
2028 болжол	37,47	38,73	36,1
2029 болжол	37,83	39,21	36,4
2030 болжол	38,2	39,69	36,6
2031 болжол	38,56	40,17	36,94
2032 болжол	38,92	40,64	37,19
2033 болжол	39,28	41,12	37,43
2034 болжол	39,65	41,60	37,69
2035 болжол	40,02	42,09	37,94

Булак: автордук эсептөөлөр.

3.4-таблицага ылайык, болжолдонгон мезгилде (2024–2035-ж.) дан эгиндеринин түшүмдүүлүгүнүн өсүшү күтүлөт.

2024-жылдан 2035-жылга чейинки мезгилде дандын түшүмүнүн болжолдонгон көлөмүн колдонуу менен жыйынтыктоочу регрессиялык моделдин негизинде жыйынтыктоочу көрсөткүчтөрдүн болжолдуу маанилерин түзүүгө болот.

КОРУТУНДУЛАР ЖАНА СУНУШТАР

Жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн негизинде төмөнкүдөй корутундулар жана сунуштар кабыл алынды:

Корутундулар:

1. Айыл чарба уюмдарынын натыйжалуулугунун экономикалык маңызы өндүрүш процессинде алынган натыйжаны жана ага жетишүү үчүн жумшалган эмгек чыгымдарын салыштыруу жолу менен өлчөнгөн нарктын ар бир бирдиги үчүн натыйжанын олуттуу өсүшүн камсыз кылуу болуп саналат. Диссертацияда айыл чарба ишканаларынын натыйжалуулугунун бурулуш деңгээлин аныктоонун илимий негизделген методологиясы иштелип чыккан, аны колдонуу айыл чарба уюмунун ишиндеги бурулуш, чечүүнү талап кылган кубулуштарды, б.а., ишкананын банкрот деп жарыяланышынын деңгээлин аныктоого мүмкүндүк берет, бул аркылуу алардын туруктуу финансылык абалын камсыз кылат.

2. Изилдөөлөр көрсөткөндөй, экономиканын агрардык секторундагы системалуу кризистин натыйжасында тармактар аралык мамилелерде тендешсиздик күчөгөн. Диссертацияда теориялык изилдөөлөрдүн жана фактылык маалыматтарды талдоонун негизинде аймактын агрардык секторунун төлөөгө жөндөмсүздүгүнүн деңгээлин төмөндөтүү боюнча айыл аймагын иш менен камсыз кылуу маселесин чечүүгө, социалдык инфраструктураны сактоого,

банкроттук иш-чараларды жүргүзүү учурунда уюмдардын активдерин сактоого, жер мамилелерин эсепке алуунун механизмин иштеп чыгууга, айыл чарба уюмдарынын өндүрүштүк бүтүндүгүн максималдуу сактоого багытталган аймактык максаттуу программа сунушталды.

3. Ишкананын экономикалык натыйжалуулугун жогорулатуу стратегиясын тандоо көптөгөн факторлордон көз каранды, алардын бардыгы чечимдерди кабыл алууда эске алынат жана ишкананын стратегиялык жана тактикалык пландарында белгиленген конкреттүү милдеттер менен аныкталат. Ушуга байланыштуу кирешенин максималдуу өсүшү менен уюмду өнүктүрүүнүн оптималдуу багытын тандоо үчүн конкреттүү ишкананын материалдарында сыналган пайданы түзүүнүн параметрдик моделине негизделген методологияны колдонуу сунушталды.

4. Айыл чарба уюмун натыйжалуу өнүктүрүү стратегиясын тандоодо аналитикалык иштердин жогорку сапаты аны ийгиликтүү ишке ашыруунун шарттарынын бири болуп саналат. Айыл чарба уюмдарынын ишинин натыйжалуулугун аныктоонун колдо болгон инструменттери методдорду колдонууга, көрсөткүчтөрдүн тутумуна жана аларды чечмелөөгө бирдиктүү мамилени камсыз кылбайт, ошондуктан диссертацияда аймактардын рейтинги боюнча экономикалык натыйжалуулуктун деңгээлин көрсөткөн автордук методология иштелип чыкты.

5. Айыл чарба өндүрүшүн интеграциялоо экономиканын агрардык секторун өнүктүрүүнүн негизги багыттарынын бири болуп саналат. Азыркы учурда ири айыл чарба уюмдары натыйжалуураак, ошондуктан айыл чарба жерлеринин 8,1% жана айыл чарба уюмдарында эмгектенгендердин жалпы санынын 8,5% камтуу менен, алар бардык айыл чарба уюмдарынын продукциясынын 20 % өндүрөт, рентабелдүүлүк жалпы айыл чарбасында орточо 12,5% болсо, ири айыл чарбаларда 17,6% түзөт. Ал эми 1 гектар айыл чарба жерлерине түшүүчү киреше башка айыл чарба уюмдарына салыштырмалуу 1,51 эсеге, 1 кызматкерге салыштырмалуу 1,43 эсеге жогору.

6. Агроөнөр жай түзүлүштөрүнүн экономикалык натыйжалуулугунун критерийлери жана көрсөткүчтөрү иштелип чыкты, ошондой эле узак мөөнөттө натыйжалуулукту жогорулатуунун келечектүү багыттары сунуш кылынды. Бул жагдай агрардык сектордун ишинин натыйжаларына дагы так баа берүүгө жана экономиканы өзгөртүп жаткан шартта тармакты андан ары өнүктүрүүнүн стратегияларын иштеп чыгууга мүмкүндүк берет.

Сунуштар:

1. Өткөөл экономикада айыл чарба уюмунун натыйжалуулугун моделдөө жана айыл чарба өндүрүшүнүн өнүгүшүнө таасир этүүчү факторлорду аныктоо өзгөчө мааниге ээ. Демек, негизги милдет — айыл чарба ишканаларынын финансы-чарбалык иши тууралуу отчеттордун маалыматтарын туура талдоо гана эмес, ошондой эле тандалган талдоо объектисине карата экономикалык көрсөткүчтөрдүн ар түрдүү системаларын билгичтик менен пайдалануу, зарыл баштапкы маалыматты туура издөө, ошондой эле аны системалаштыруу жана иштеп чыгуу болуп саналат.

2. Түзүмдүк кайра куруу өндүрүштүн натыйжалуулугун жогорулатуунун жана айыл чарба продукциясын кайра иштетүүчү ишканалар үчүн атаандаштык артыкчылыктарды түзүүнүн негизги инструменттеринин бири болуп эсептелет. Түзүмдүк кайра куруунун ийгилиги чарба жүргүзүүчү субъектинин ишинин бардык чөйрөлөрүндө зарыл болгон реформалар канчалык туура эсептелгенине жана ишке ашырылганына көз каранды. Мында биринчи кезекте ишкананын потенциалдуу мүмкүнчүлүктөрүн талдап чыгуу жана реструктуризациялоо милдеттерин ырааттуу ишке ашыруунун алгоритмин иштеп чыгуу зарыл, анын чечилишин атаандаштыктын жогорулашынын шарттарында өндүрүштү калыбына келтирүүгө багытоо керек.

3. Иштин жүрүшүндө айыл чарба экономикасынын чыңалган шарттарында ишканаларды башкарууда стратегиялык жана антикризистик кайра куруу концепциялары каралды; алардын объективдүү өбөлгөлөрү жана айыл чарба уюмдарынын чарбалык субъектилерин кайра иштетүүдөгү өзгөчөлүктөрү такталды жана системалаштырылды; айыл чарба ишканаларын башкарууда стратегиялык жана антикризистик кайра куруунун потенциалы изилденди.

4. Диссертациялык иште талдоо жүргүзүүнүн конкреттүү бир ыкмасынын алкагында түзүмдүк кайра куруу маселелерин чечүү ишкананын жана анын тышкы чөйрөсүнүн толук ачык-айкын абалын аныктоого мүмкүн эместиги негизделет. Ошондуктан чарба жүргүзүүчү уюмду түзүмдүк кайра куруу боюнча акыркы башкаруу чечими кабыл алынганга чейин методдордун комплексин колдонуу сунушталды. Алардын арасында ишкананы изилдөөнүн ар кандай методдору, атап айтканда, уюштуруучулук жана башкаруучулук талдоо, финансылык-экономикалык талдоо, өндүрүштүк-чарбалык иштин техникалык-экономикалык анализи, адам ресурстарын талдоо жана бизнести баалоо белгиленет.

5. Диссертациялык иште пландалган финансылык, экономикалык жана социалдык натыйжалардын тең салмактуулугуна жетишүүгө, ошондой эле региондук айыл чарбасынын натыйжалуулугун жогорулатууга таасир этүүчү ресурстук, технологиялык, геосаясий жана табигый факторлорду камтыган типтүү депрессиялык аймактагы айыл чарба уюмдарын өнүктүрүүнү башкаруунун негизги өзгөчөлүктөрү системалаштырылган жана талданган. Кайра куруунун шартында ишканаларды стратегиялык башкаруунун теориялык жана методологиялык негиздери көрсөтүлгөн.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1. Мадмаров М.М. Кыргызстандын калкын социалдык камсыздоону өнүктүрүү көйгөйлөрү [Текст] / М.М.Мадмаров // Экономика илимдеринин маселелер : ООО басмаканасы, 2016 . - №3 . - 48-50 б .

2. Мадмаров М.М. Агроөнөржай комплекстерине квалификациялуу инвестициялардын принциптери жана белгилери [Текст] / М.М.Мадмаров, М.У. Турдуматов // ОшМУ Жарчысы . - Ош, 2016 . - №3 . - 80-84-бб .
3. Мадмаров М.М. Кыргызстандын түштүк аймактарынын социалдык-экономикалык абалы жана калктын миграциясы [Текст] / М.М.Мадмаров, М.У. Турдуматов, М.Б. Убайдуллаев // ОшМУнун жарчысы . - Ош, 2016 . - №3 . - 242-244-бб .
4. Мадмаров М.М. Кыргызстандын агрардык секторун мамлекеттик жөнгө салуу көйгөйлөрү [Текст] // Гуманитардык жана табигый илимдердин актуалдуу көйгөйлөрү . - Москва, 2017 . - №3 . - 118-121 б .
5. Мадмаров М.М. Айыл чарба уюмдарынын тышкы байланыштарын өнүктүрүү жана экономикалык коопсуздук маселелери [Текст] / М.М.Мадмаров, Э.Ж.Бекиева //Россия мамлекеттик социалдык университетинин Ош шаарындагы филиалынын жарчысы . - Ош, 2020 . - № 2. - 30-33 б .
6. Мадмаров М.М. Тышкы экономикалык байланыштарды башкарууну өркүндөтүү жана агроөнөржай комплекстеринин натыйжалуулугун жогорулатуу көйгөйлөрү [Текст] / М.М.Мадмаров, У.Ж. Эргешбаев, А. Жээнтаева // РМСУ филиалынын жарчысы . - Ош, 2021 . - № 2.
7. Мадмаров М.М. Агроөнөржай комплекстеринде кайра иштетүү өнөр жайынын натыйжалуулугун жогорулатуу жана Кыргызстандын экономикалык коопсуздугун камсыздоо маселелери [Текст] / М.М.Мадмаров, У.Ж.. Эргешбаев, Э.Ж.Бекиева // РМСУ филиалынын жарчысы . - Ош, 2021 . - № 2. (24).
8. Мадмаров М.М. Кыргыз Республикасынын агроөнөржай комплекстерин өнүктүрүү көйгөйлөрү [Текст] / М.М.Мадмаров // Экономикалык илимдердин маселелер , Москва, 2021 . - № 5 (111).
9. Мадмаров М.М. Кыргызстандын агроөнөржай комплекстерин башкаруунун жаңы структурасын түзүү маселелери [Текст] / М.М.Мадмаров//Экономикалык илимдердин маселелери, Москва, 2021 . - № 1 (107).
10. Мадмаров М.М. Кыргызстандагы жайыттарды натыйжалуу пайдалануудагы көйгөйлөрдүн айрым аспектиери жана жолдору [Текст] / М.М.Мадмаров, М.У. Турдуматов, М.Б. Убайдуллаев // Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик башкаруу академиясынын жарчысы. - Бишкек, 2023 . - № 1. - 91-98 б .

Мадмаров Мидин Маматовичтин 08.00.05 – Экономика жана эл чарбасын башкаруу адистиги боюнча экономика илимдеринин кандидатты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган “Айыл чарба өндүрүшүнүн натыйжалуулугун жогорулатуунун жолдору (Республика жана Ош облусу боюнча)” деген темадагы диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: АӨК, агроөнөр жай өндүрүшүнүн натыйжалуулугу, агрардык сектор, агрардык бизнес, органикалык продукция, башкаруу механизмдери, айыл чарба продукциясын кайра иштетүү.

Изилдөөнүн объектиси болуп Кыргыз Республикасынын агроөнөр жай комплексинин ар кандай менчик жана чарба жүргүзүү формаларындагы айыл чарба ишканалары, баштапкы кайра иштетүү ишканалары жана тейлөөчү ишканалары саналат.

Изилдөөнүн предмети болуп агроөнөр жай комплексинин кайра иштетүү өнөр жайы менен айыл чарба өндүрүшүнүн ортосунда экономикалык мамилелерди түзүү менен байланышкан башкаруунун рыноктук механизм теориялык, экономикалык жана уюштуруу маселелери саналат.

Изилдөө методдору: салыштыруу ыкмалары, системалык талдоо, логикалык ыкма, эксперттик баалоо ыкмасы, корреляциялык ыкма жана башкалар.

Иштин илимий жаңылыгы агроөнөр жай комплексинин продукциясын өндүрүүнүн натыйжалуулугун жогорулатууну жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн камсыз кылууну чагылдырган кеңири теориялык жана эмпирикалык материалдарды жалпылоо аракетинен турат.

Изилдөөнүн илимий жана практикалык мааниси. Диссертациялык иште экономиканы өзгөртүп жаткан шартта агроөнөр жай комплексинин продукциясын өндүрүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн мамлекеттин ролун күчөтүү зарылдыгынын теориялык жана методологиялык негиздери ачылган. Илимий жоболор жана сунуштар агроөнөр жай комплексинин рыногунун натыйжалуулугун жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу маселелерин илимий жана практикалык жогорку деңгээлде чечүүгө мүмкүндүк берет жана республиканын агрардык саясатын андан ары өнүктүрүү үчүн колдонулушу мүмкүн.

Изилдөөнүн практикалык мааниси өзгөрүп жаткан экономиканын шартында АӨК азыктарын өндүрүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу жолдорун негиздөө, анын өнүгүү стратегиясын иштеп чыгуу болуп саналат.

Колдонуу даражасы. Изденүүчү тарабынан иштелип чыккан практикалык сунуштар айыл чарба ишканаларынын ишинин практикасына киргизилген. Айрым натыйжалар Кыргыз Республикасынын экономикалык өнүктүрүү жана соода министрлигинин алдындагы Экономикалык стратегиялар борбору тарабынан ишке ашырылган "Кыргыз Республикасынын узак мөөнөттүү экономикалык жана социалдык өнүгүүсүнүн болжолу", "Кыргыз Республикасында туруктуу азык-түлүк рыногун түзүү көйгөйлөрү" темаларында

ИИИ аткарууда пайдаланылды. Изилдөөнүн натыйжалары, ошондой эле өлкөнүн жогорку окуу жайларында экономикалык сабактарды окутууда колдонулат.

Колдонуу чөйрөсү: АӨК ишканалары, айыл чарба кооперативдери, жогорку окуу жайларында "Кыргызстандын экономикасы", "Агрардык экономика", "Ишкердиктин негиздери", "Маркетинг" ж. б. дисциплиналар боюнча сабактарды өткөрүүдө колдонууга болот.

РЕЗЮМЕ

по диссертации Мадмарова Мидина Маматовича на тему: «Пути повышения эффективности сельскохозяйственного производства (по Республике и Ошской области)», представленной на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.05.– Отраслевая экономика

Ключевые слова: АПК, эффективность агропромышленного производства, аграрный сектор, аграрный бизнес, органическая продукция, механизмы управления, переработка сельскохозяйственной продукции.

Объектом исследования являются сельскохозяйственные предприятия различных форм собственности и хозяйствования, предприятия первичной переработки и обслуживающие предприятия АПК Кыргызской Республики.

Предметом исследования является комплекс теоретических, экономических и организационных проблем рыночного механизма хозяйствования в АПК, связанных с формированием хозяйственных отношений сельскохозяйственного производства, с перерабатывающей промышленностью.

Методы исследования: методы сравнения, сопоставления, системный анализ, логический метод, метод экспертных оценок, корреляционный и др.

Научная новизна работы заключается в попытке обобщения огромного теоретического и эмпирического материала, отражающего повышение эффективности и обеспечение конкурентоспособности производства продукции АПК.

Научно-практическая значимость исследования. В диссертации раскрыты теоретико-методологические основы необходимости усиления роли государства для повышения эффективности производства продукции АПК в трансформирующейся экономике. Научные положения и рекомендации позволяют на более высоком научно-практическом уровне решать задачи повышения эффективности и конкурентоспособности рынка АПК и могут быть использованы для дальнейшей разработки аграрной политики республики.

Практическая значимость исследования заключается в обосновании путей повышения эффективности производства продукции АПК, в выработке стратегии его развития в условиях трансформирующейся экономики.

Степень использования. Разработанные автором предложения и практические рекомендации внедрены в практику хозяйственной деятельности

сельскохозяйственных предприятий. Отдельные результаты были использованы при выполнении НИР по темам: «Прогноз долгосрочного экономического и социального развития Кыргызской Республики», «Проблемы формирования устойчивого продовольственного рынка в Кыргызской Республике», осуществленным Центром экономических стратегий при Министерстве экономического развития и торговли Кыргызской Республики. Результаты исследования используются также при чтении лекций по экономическим дисциплинам в вузах страны.

Область применения: предприятия АПК, сельхозкооперативы, высшие учебные заведения при проведении занятий по дисциплинам «Экономика Кыргызстана», «Аграрная экономика», «Основы предпринимательства», «Маркетинг» и др..

SUMMARY

of the dissertation of Madmarov Midin Mamatovich on the topic: "Ways to improve the efficiency of agricultural enterprises (on the example of the Osh region)", submitted for the degree of Candidate of Economic Sciences in the specialty 08.00.05.–Economics and management of the national economy

Keywords: agro-industrial complex, efficiency of agro-industrial production, agricultural sector, agricultural business, organic products, management mechanisms, processing of agricultural products.

The object of the study is agricultural enterprises of various forms of ownership and management, primary processing enterprises and service enterprises of the agro-industrial complex of the Kyrgyz Republic.

The subject of the study is a set of theoretical, economic and organizational problems of the market mechanism of management in the agro-industrial complex related to the formation of economic relations between agricultural production and the processing industry.

Research methods: methods of comparison, comparison, system analysis, logical method, method of expert assessments, correlation, etc.

The scientific novelty of the work consists in an attempt to generalize a huge theoretical and empirical material reflecting the increase in efficiency and ensuring the competitiveness of agricultural production.

Scientific and practical significance of the research. The thesis reveals the theoretical and methodological foundations of the need to strengthen the role of the state to increase the efficiency of agricultural production in a transforming economy. Scientific provisions and recommendations make it possible to solve the tasks of increasing the efficiency and competitiveness of the agro-industrial complex market at a higher scientific and practical level and can be used for further development of the agrarian policy of the republic.

The practical significance of the research lies in substantiating ways to increase the efficiency of agricultural production, in developing a strategy for its development in a transforming economy.

The degree of use. The proposals and practical recommendations developed by the author have been introduced into the practice of economic activity of agricultural enterprises of the agro-industrial complex. Some of the results were used in research on the following topics: "Forecast of long-term economic and social development of the Kyrgyz Republic", "Problems of formation of a sustainable food market in the Kyrgyz Republic", carried out by the Center for Economic Strategies under the Ministry of Economic Development and Trade of the Kyrgyz Republic. The results of the study are also used in lectures on economic disciplines at universities in the country.

Scope of application: agricultural enterprises, agricultural cooperatives, higher educational institutions when conducting classes in the disciplines "Economy of Kyrgyzstan", "Agricultural economics", "Fundamentals of entrepreneurship", "Marketing", etc..